
Politik Psikoloji Dergisi

The Journal of Political Psychology

Araştırma Makalesi

Research Article

POLİTİK BİR EYLEM OLARAK RUANDA SOYKIRIMININ PSİKOPATOLOJİSİ

Ayşe Sena Kurt*

Öz: Bu makalede birçok bilim insanının analizinden yola çıkılarak, son yüzyılda 262 milyondan fazla insanın hayatına mal olan soykırım eylemi incelenmiştir. Bu bağlamda failer, seyirciler ve kurtarıcılar arasındaki zihinsel ve duygusal özellikler ele alınmış olup, kişisel ve sosyal kimlik arasındaki farklılıkların savaştaki bu bölünmeleri nasıl açıkladığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Soykırım reddinin yol açabileceği tehlikeli etkilerden bahsedilirken, mağdurlar üzerinde bıraktığı psikolojik yaralara değinilmiştir. Özellikle soykırıma dâhil olan grupların ve ideolojilerin psikolojisine atıfta bulunulmuştur. Fikirlerin ve inançların grupların oluşumunda ve politik eylemlerde oynayabileceği öncü rol açıklanamaya çalışılmıştır. Bion, Neri ve Anzieu'nun çalışmalarına atıfta bulunarak, grup tarafından başlatılan toplu katliamlarda grup düşleminin siyasi ve psikolojik önemi incelenmiştir. Bu makalede “fikir” kavramı liderin yerine geçmiştir; böylelikle yalnız Freud’un “Grup Psikolojisi ve Ego Analizi”ndeki “lider” perspektifinden yola çıkılarak değerlendirmelere başvurulmuş “soykırım psikolojisine” yönelik sınırlı bakış açısının dışına çıkılması amaçlanmıştır. Son olarak DSM-V tanı kriterleri ve psikologların görüşleri ele alınarak, soykırımın mağdurlar üzerinde bıraktığı izler ve iyileşme süreçleri değerlendirilmiştir.

101

Anahtar Kelimeler: Soykırım, sosyal ve kişisel kimlik, politik eylemler, liderler, grup davranışları, grup düşlemi, psikoloji.

THE RWANDA GENOCIDE'S PSYCHOPATHOLOGY AS A POLITICAL ACTION

Abstract: The act of genocide, which claimed the lives of more than 262 million people during the twentieth century, is examined in this article. It was explored in this context how the mental and emotional traits of perpetrators, onlookers, and rescuers differ, and how these distinctions in personal and social identities explain these divisions in battle. While discussing the dangers of genocide denial,

*Doktorant | Üsküdar Üniversitesi: Sosyal & Beşeri Bilimler Fakültesi: Psikoloji Bölümü | klinikipsikolog.aysesenakurt@gmail.com | ORCID: 0000-0001-5644-7571

Geliş Tarihi: 28 Eylül 2021
Received: 28 September 2021

Kabul Tarihi: 25 Kasım 2021
Accepted: 25 November 2021

Bu makaleye atıf için / To cite this article: Kurt, A.S. (2021). Politik Bir Eylem Olarak Ruanda Soykırımının Psikopatolojisi. *Politik Psikoloji Dergisi*, 1(2), 101-125.

the psychological wounds it inflicted on its victims were brought up. The psychology of the organizations and ideologies involved in the genocide was examined in detail. Ideas and beliefs can play a significant impact in the establishment of groups and political movements. He drew on the work of Bion, Neri, and Anzieu to analyse the political and psychological relevance of group phantasy in group-initiated mass killings. It is the goal of this essay to move beyond Freud's "Group Psychology and Ego Analysis," which evaluates "genocide psychology" just from the "leader" perspective, to examine the concept of "idea." After that, the DSM-V diagnostic criteria and the viewpoints of psychologists were addressed, and the traces of the genocide on the victims and their recovery processes were assessed.

Key Words: *genocide, social and personal identity, political actions, leaders, group behaviour, group phantasy, psychology.*

GİRİŞ

Genel anlamda, "soykırım" kelimesi, bir grup veya ulusun belirli bir etnik, ırksal, ulusal veya dini nüfusu sistematik olarak yok etmeye çalıştığı durumlara atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. Bu tür cinayetlerin tarih boyunca işlendiği kuşkusuz doğrudur, ancak bir terim olarak "soykırım" 2. Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar ortaya çıkmamıştır. Holokost'un dehşeti, Nazi Almanlarının Yahudileri ve diğer birçok coğrafyadan toplumların yok edilişi, akademisyenleri ve yorumcuları olanları tanımlamak için yeni bir dil aramaya yöneltmiştir. Polonya-Yahudi kökenli bir Avukat Raphael Lemkin, Nazi zulmünü tanımlamak için "soykırım" terimini icat etmiştir. Soykırım, Yunanca'da ırk veya kabile için kullanılan "geno" ön ekini, Latince öldürme teriminden gelen "-cide" son ekiyle birleştirilmektedir (Lemonik, 2019).

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda "soykırım", bilim adamları, yorumcular ve savcılar tarafından tanımlayıcı bir terim olarak kullanılmıştır. Özellikle, Nürnberg'deki Uluslararası Askeri Mahkemedeki savcılar (Nazi yetkililerinin zulümlere katıldıkları için yargılandığı uluslararası bir duruşma) "insanlığa karşı işlenen suçlar" kapsamındaki eylemleri tanımlamak için soykırım terimini kullanmışlardır (Douglas, 2001).

1948'de, Birleşmiş Milletler (BM) Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşmeyi oluşturduğunda, bir kavram olarak "soykırım" daha kalıcı bir unsur haline gelmiştir. Bu uluslararası anlaşma belgesi, soykırımı, ulusların önlemeye ve cezalandırmaya teşebbüs edebileceği uluslararası bir suç olarak tanımlanmıştır. Sözleşme'nin 2. maddesi soykırımı şu şekilde tanımlamaktadır (Office of The High Commissioner for Human Rights, 1948): "Bu sözleşmede soykırım; ulusal, etnik, ırksal veya dini bir grubu tamamen

veya kısmen yok etme niyetiyle işlenen aşağıdaki eylemlerden herhangi biri anlamına gelir”;

- (a) Grubun üyelerini öldürmek;
- (b) Grup üyelerine ciddi bedensel veya zihinsel zarar vermek;
- (c) Grubun fiziksel olarak tamamen veya kısmen yok olmasına yol açacak kısıtlayıcı yaşam koşullarını kasten uygulamak;
- (d) Grup içindeki doğumları önlemeye yönelik tedbirler almak;
- (e) Grubun çocuklarını başka bir gruba zorla nakletmek.

Sözleşme, Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin soykırım komisyonuna katılan şahısları yargılamasını mümkün kılarken, soykırımı önleme konusunda pek bir başarı elde edememiştir. Bunun nedeninin ise, kısmen soykırımın ne zaman gerçekleşeceğinin tahmin edilmesinin zor olması şeklinde değerlendirilmiştir. Bununla birlikte bir diğer sebep, belki daha da önemlisi, soykırımların sıklıkla tek bir ulusun sınırları içinde meydana gelmesi ve uluslararası toplumun bir iç mesele olarak gördüğü şeye müdahale etme konusunda genellikle isteksiz olmasıdır (Lemonik, 2019).

103

Ruanda soykırımının kökleri ulusun siyasi sınırlarına dayanmaktadır. Ruanda’nın bir İngiliz kolonisi olduğu yıllarda, sömürge hükümeti iki etnik grubu fiziksel özelliklerini baz alarak birbirinden ayırmış, kimliklerini Hutular ve Tutsiler olarak dağıtmıştır. Bu farklılaşmalar kızgınlığa ve iç savaşa yol açmıştır. Şiddetli çatışmayı sona erdirmesi beklenen ateşkes 1993 yılında sağlanmıştır. Ancak 1994’te Ruanda cumhurbaşkanının uçağının düşürülmesi ile bu olay soykırım eylemini tetiklemiştir. Siviller de dâhil olmak üzere Hutular Tutsi komşularını öldürmeye teşvik edilmiştir. Müdahale etme yeteneği olan bir BM gücünün varlığına rağmen bir milyona kadar insan öldürülmüştür (Gourevitch, 1999).

Ruanda soykırımı, hem bu kadar kısa sürede bu kadar çok insan öldürüldüğü için hem de uluslararası toplum buna izin verdiği için korkunç derecede dikkate değerdir. Birleşmiş Milletler Ruanda Yardım Misyonu (UNAMIR) lideri Roméo Dallaire, soykırım başlamadan önce önlemek için yardım çağrısında bulunmuştur, ancak talebi geri çevrilmiştir. Uluslararası toplum ve barışı koruma güçleri kenara çekilmiştir. UNAMIR barışı koruma misyonunun on Belçikalı üyesi Interahamwe tarafından öldürülmeden önce işkence edilmiş ve sakat bırakılmıştır. Bu vukuattan sonra, Birleşmiş Milletler varlığını 2.500’den 250’ye düşürmüştür (Powell, 2021).

Batılı milletler soykırımı kabul etmekten kaçınmışlardır ve Amerika Birleşik Devletleri, küçük Afrika ulusuna yardım göndermek zorunda kalacağı korkusuyla “soykırım” kelimesini bile kullanmayı reddetmiştir. Haber ajansları Ruanda soykırımında meydana gelen korkunç olayları yayınlamak bir yana, ülkeye

girecek kadar cesur olan yalnızca birkaç muhabir ile dünya çapında ana akım basında çok az yer almıştır (Waugh, 2004).

Ülke genelinde Tutsiler, güvenli olduğu düşünülen yerlere -hastaneler, kiliseler ve okullar- kaçmıştır, ancak düşülenin aksine bu durum Hutular'ın onları toplu halde bulup öldürmesini kolaylaştırmıştır. Interahamwe ve RTLM'nin (Radio Télévision Libre des Mille Collines) baskısı altında olan ve ülkenin Tutsilere karşı "cezasız" şiddet politikasını desteklediği bireyler palaları alıp, arkadaşlarını ve hatta aile üyelerini katletmiştir. Sıradan Hutu vatandaşları, ülkedeki en güçlü Hutu öldürme gücünü temsil etmiştir. Tutsiler ülkenin bataklıklarında ve muz ağaçlarında saklanmıştır ama günün sonunda en yakın komşuları hatta Hutu aile üyeleri tarafından resmen avlanmışlardır. Bazı Hutular kendilerini çevreleyen suçlardan içtenlikle dehşete düşmüşlerdir ve katliama katılmayı reddetmişlerdir. Bundan sebep bazıları gruba uyum sağlamadıklarından cinayet kurbanı olmuşlardır. Hutuların çok azı bu şiddetin dışında kalmayı başarmıştır ve çok azının Tutsileri kurtarma çabaları başarılı sonuçlanmıştır (Gourevitch, 1999). Nihayet Temmuz ayında, soykırımın başlamasından yaklaşık yüz gün sonra, RPF (The Rwandan Patriotic Front) güçleri ülkenin başkenti Kigali'yi ele geçirmiştir ve şiddet azalmaya başlamıştır. O dönemde çoğu Tutsi olmak üzere 800.000 ila 1 milyon Ruandalı öldürülmüştür (Adelman, 1999).

İnsanlar tarih boyunca birbirlerine karşı kitlesel zulümler (soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve etnik temizlik) işlemiştir (Monroe, 1995). Sosyal bilimciler, soykırımın hem psikolojik alt yapısı hem de siyasi-yapısal belirleyicileri için karmaşık açıklamalarda bulunmuşlardır (Baum, 2008). Uyum (conformity), insanların bir durumun gücüyle nasıl baştan çıkarıldığını anlamının anahtarı olarak gösterilmiştir (Miligram, 1974). Ancak sosyal-psikolojik yaklaşımın da sınırlılıkları vardır. Sıklıkla atıfta bulunulan Milgram çalışmasında, deneklerin çoğu (yüzde 65), benzeri görülmemiş düzeyde karşılarındaki denekleri şok etmeye hazırdır. Küçük bir grup, direnen kurbanın elini şok cihazına koymasına için bile zorlamıştır. Sosyal psikolojiye göre insanlığın kaderi belirlenmiştir: "Hepimiz soykırımcıyız!" Ortalama bir insanı benzer bir duruma soktuğunuzda "sadece emirleri yerine getirecekler"dir (Miligram, 1974). İnsanların çoğunun (yüzde 65) bir başkasını yaralama talebine uyacağını düşünmek korkutucu olsa da, hikâyenin tamamı aslında bu değildir. Deneklerin üçte birinin uyum deneylerinde denek sandığı kişinin bilemediği sorularda zarar verme taleplerine karşı geldiği bulguları küçümsenmiştir (Baum, 2008). Aslında, bazıları kurban olacağını düşündükleri kişilere yardım etmek için şok vermeyi geciktirmiş, sabote etmiş veya deneyden ayrılmıştır (Miligram, 1974). Sonradan fark edilmiştir ki, Dr. Milgram'ın emirleri, daha büyük bir hikâyeyi ortaya çıkaran bir takım kişilik özelliklerine sahiptir. Bu meydan okuyan özellikler, emirlere uyan ve bir başkasını ölümcül bir seviyeye kadar şok etmeye devam eden itaatkârların zıttı olarak görünür (Baum, 2008). Baş araştırmacı Stanley Milgram, 'itaat ve

itaatsizliğin' karmaşık bir kişilik temeli olduğundan emindir. Ama Milgram'ın keşfetmediği şey, otoriteye meydan okuyanların, onu sorgulayan ve durmayı seçenlerin, sosyal güçlere karşı savunmasız olmayanların duygusal olarak daha gelişmiş olduğudur. Uyumlu olan ve deneycinin emirlerini “sadece yerine getirenler” duygusal olarak daha az gelişmiştir. Bu iki uç arasında, orta derecede gelişmiş bir grup vardır. Milgram'ın bu zor uyum çalışmasının doğrudan duygusal gelişimle bağlantılı olduğu görülmüştür (Baum, 2008).

Stanley Milgram itaat bulgularının karmaşıklığından şikâyet ederken, Jane Loevinger adlı bir araştırma psikoloğu ve St. Louis Washington Üniversitesi'ndeki meslektaşları, ego gelişimi adı verilen ayrı bir araştırma yapmışlardır. Ego geliştirme teorisi ile insanların ne kadar olgun olduklarına bağlı olarak “uyum” gösterdikleri öne sürülmüştür. Ortalama bir insan için olgunluk genellikle sosyal olarak tanımlanır. Gelişimciler için olgunluk, kültürel uygunluk nüanslarıyla, zamanlarının biraz ilerisinde olan fikirlerle ilgilidir (Hoppe & Loevinger, 1977). Bugün daha fazla kanıt ve geliştirilmekte olan çalışmalar mevcuttur, ancak ana akım psikoloji nadiren Jane Loevinger adından bahsetmektedir. Sorunun bir kısmı, olgunluğu ölçmek için geliştirdiği araç olan Cümle Tamamlama Testi'nin (WUSCT) külfetli, uzun ve puanlamasının zor olmasıdır. Yine de aynı zamanda, Loevinger'in teorisini ve bulgularını desteklemek için, ahlaki gelişim, bilişsel gelişim ve dini gelişim gibi konu başlıkları da bulunmaktadır (Baum, 2008).

Loevinger'in teorisi ve araştırma bulguları aslında oldukça basittir ve şu şekilde anlaşılabilir: Gelişim açısından hepimiz eşit değiliz. Olgunluğa erdiğimizde, bazılarımız büyümektedir, bazılarımız ise boşa kürek çekmektedir, bazıları ise büyümesini sürdürmektedir. Genel bir popülasyonda Loevinger, yetişkinlerin büyük çoğunluğunun olgunlaşmanın orta ve en alt kademeleri arasında bir yerde olduğunu söylemektedir (Hoppe & Loevinger, 1977).

Loevinger'in araştırması soykırımı kendi başına ele almazken, araştırması soykırım sürecinde gözlemlenen psikolojik süreçlerin aynısına işaret etmektedir. Duygusal olarak gelişmiş insanlar daha bağımsız fikirlidir ve sosyal gruplara ve çevresindeki kültüre daha az uymaktadırlar. Duygusal olarak gelişmiş insanlar, yaşamın en yüksek seviyelerinde çalışmaktadırlar. Sivil hayatta, başkalarına ortalama insandan çok daha fazla yardım etmektedirler (Loevinger, 1966). Soykırımında ise onlar kurtarıcıdırlar (Baum, 2008).

Oysaki duygusal olarak az gelişmiş gruptakiler için tam tersi geçerlidir. Duygusal olarak az gelişmiş insanlar, sosyal standartlara ve geleneklere en çok uyanlardır. Bunlar, sosyal gruplarıyla en yakın özdeşleşen ve kültürün normlarına fazlasıyla duyarlı olanlardır. Daha az duygusal olarak gelişmiş insanlar, emirlere sorgulamadan uyanlardır (Loevinger, 1966). Soykırımında bu tür kişilerin gördükleri yerde Tutsileri vurması beklenmektedir. Milgram'ın önerdiği gibi,

gerekli olan tek şey, öldürmeyi meşru sayacak bir otoritedir; bu devlet, kilise veyahut halk görüşü olabilir (Baum, 2008).

Tablo 1. Kişisel & Sosyal Kimlik Teorileri

Teori	Sosyal Kimlik	Kişisel Kimlik
Freudyan	Öteki	Benlik
Yeni Freudyan	Otoriter	Otoriter olmayan
Charny	Faşist	Demokratik
Kimlik (Identity)	Dışlanmış/Moratoryum	Başarılı
Lakoff	Ataerkil	Besleyici Ebeveyn
Block/Jost	Cumhuriyetçi Muhafazakâr	Liberal Demokrat
Milliyetçilik	Kolektif	Bireyci
Kasser	Materyalist	Materyalist Olmayan

Kaynak: Baum, S. K. (2008). The psychology of genocide: Perpetrators, bystanders, and rescuers. *Cambridge University Press*.

Araştırmacılar, kişisel ve sosyal kimlikler arasındaki farklılıkların siyasi farklılıkları açıklayabileceğini öne sürmektedirler. Muhafazakârlar ve liberaller arasında uzun süredir şüphelenilen farklılıklar, insanlar kendilerini ya biri ya da diğeri olarak tanımladığında ve ardından bir dizi psikolojik test yapıldığında ortaya çıkmıştır. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, iki grup aşağıdaki boyutlar açısından kutuplaşmıştır: istikrar ve değişim, düzen ve karmaşa, aşinalık ve yenilik, uyum ve yaratıcılık ve sadakat ile isyan -diğer şeylerin yanı sıra muhafazakârlar duygusal olarak daha temkinli ve sosyal gruplara bağlı bulunmuştur (Jost, 2006). Kişisel ve sosyal kimlik arasındaki ayrımın bir kısmı Tablo 1’de özetlenen teoriler çerçevesinde tarih boyunca devam etmektedir (Baum, 2008).

Kişisel ve sosyal farklılıkların ulus temelli kaynaklara sahip olabileceğini öne süren ilgili çalışmalar vardır. Illinois Üniversitesi Harry Triandis (1994), içinde yaşadığımız kültürün bir işlevi olarak bunu düşünmemizi ve hissetmemizi önermektedir. Triandis’e göre, bireysel yaklaşımı benimseyen kültürlerden gelen insanlar kültürel normlardan daha bağımsızdır. Tersine, kolektif temelli kişiler, -örneğin, aile temelli tarım ülkelerinden olanlar- grup bilincine yatkındır. Triandis’e göre (1994), bireyciliğe ve kolektivizme yönelik eğilimler her bireyde mevcuttur. Kolektivist kültürlerde, kopma asgari düzeyde görünmektedir; insanlar kendilerini kolektiflerinin bir parçası olarak görmektedirler ve kişisel hedeflerini kendi gruplarının hedeflerine tabi kılmaktadırlar. Sosyal davranışlar, normların bir sonucu haline gelmiştir. Kolektivist tipler nadiren kolektiflerinden ayrılmaktadırlar; evlendiklerinde, başka bir kolektifle bağlantı kurmaktadır ve çocukları da o kolektifin iyi üyeleri olmak için çabalamaktadırlar. Bunun aksine, bireyci kültürlerden olanlar daha bağımsız ve özerktir, Bireyci kültürlerin insanları için kolektifin amacı kişisel hedefleriyle eşleşmediğinde, kişisel hedefleri öncelik kazanmaktadır. Bireyciler ilişkilerini kolektiflere oranla daha sık

değiştirmektedir ve evliliklerini kişisel duygular temelinde kararlaştırmaktadırlar. Çocuklarını da kendi bireyci kültür anlayışları ile yetiştirmektedirler. Onlar için kolektifin etkisinden kurtulmak çok önemli bir değerdir.

Geert Hofstede'nin çalışmaları özellikle bununla ilgilidir. Triandis gibi, Hofstede de kültürlerin bireyci ve kolektivist olarak bölünebileceğini bulmuştur bununla birlikte diğer üç boyutu da vurgulamaktadır: erkeklik/maçoluk, belirsizlikten kaçınma (açık, esnek ve katı kontrollü) ve güç mesafesi (eşitlik/güç ve zenginlik eşitsizliği). Araştırmanın sonuçlarına göre kolektif kültürlerden insanlar maçoluğa daha yatkındır, daha otoriterdir ve eşitsiz güç dağıtımına daha yatkındır. Grup önyargılarına karşı savunmasızdırlar ve daima duygusal gelişimle çelişmektedirler (Han & Shavitt, 1994).

Özetle, çoğu kişi grup normlarına uymaktadır ancak her zaman bu normlara uymayanlar da vardır. Daha özerk ve bağımsız, daha içten yönetimli, söylendiğinde liderleri, kuralları ve sahip olduğu kültürü takip etmekte o kadar hızlı davranmayanlar da vardır. Bu tür kişiler daha büyük bir olgunluk hissine sahiptir ve daha az önyargılıdır (Baum, 1994).

I. SOYKIRIMI İNKÂR & PSİKOLOJİK YARALAR

107

Soykırım, insanlığın birbirine işleyebileceği en kötü suç olarak kabul edilmektedir. Ancak soykırımın neden olduğu zarar düşünüldüğünde bazen gözden kaçırılan bir husus vardır. Soykırımdan kurtulan bir kişi, yaşadığı travmanın inkâr edildiğini duyduğunda yeniden travmatize olmakta, mağdur edilmektedir. Soykırımın inkârının hayatta kalanlar ve soykırım suçundan etkilenenler üzerinde ciddi olumsuz etkileri olmaktadır (Pruitt, 2017).

Soykırımı inkâr tehdit edici davranışların yeniden ortaya çıkışını motive etmektedir (Charney, 2000). Gregory Stanton soykırım basamaklarını yazarken son maddesine reddetmeyi de eklemiştir. Soykırımın ardından inkâr etmek “soykırım katliamının devamı için en kesin göstergelerden biridir” (Stanton, 2016).

1996 yılında, Soykırım İzleme Örgütü'nün kurucu başkanı Gregory Stanton, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı'nda “Soykırımın 8 Aşaması” adlı bir özet makalesi sunmuştur (Genocide Watch, 1996). Burada soykırımın “öngörülebilir ama kaçınılmaz olmayan” sekiz aşamada geliştiğini öne sürmüştür.

Tablo 2. Soykırımın Sekiz Aşaması

Aşamalar	Açıklama
1. Sınıflandırma	Tüm kültürlerin insanlarını etnik köken, ırk, din veya milliyete göre “biz ve onlar” olarak ayıran kategorileri vardır: Alman ve Yahudi, Hutu ve Tutsi. Ruanda ve Burundi gibi karma kategorilerden yoksun iki kutuplu toplumların, soykırıma uğrama olasılığı çok yüksektir. Bu erken aşamadaki ana önleyici tedbir, etnik veya ırksal ayrımları bir kenara bırakıp, hoşgörü ve anlayışı aktif olarak desteklemektir. Ruanda toplumu için Katolik kilisesi bu birleştirici oynayabilirdi.
2. Simgeleştirme	Sınıflandırmalar da isimler veya semboller yer almaktadır. İnsanları “Hutular”veya Tutsiler” olarak adlandırmak veya renklerine veya kıyafetlerine göre ayırmak buna bir örnektir. Sınıflandırma ve simgeleştirme evrensel olarak kaçınılmaz bir şekilde varlığını sürdürmektedir ancak bir sonraki aşamaya, yani insandışılaştırmaya götürmedikçe muhakkak soykırıma yol açmamaktadır. Sınıflandırmalar nefretle birleştiğinde, Hutular palaları ile Tutsileri katletmeye başlamıştır.
3.İnsandışılaştırma	Bir grup diğer grubun insanlığını reddetmektedir. Dışlanan grup hayvanlar, haşareler, böcekler veya hastalıklarla etiketlenilmektedirler. İnsandışılaştırma, cinayete karşı normal insan tiksintisinin üstesinden gelmektedir. Bu aşamada, mağdur grubu karalamak için Hutular radyodan nefret propagandası yapmıştır. Tutsileri “hamamböcekleri” olarak etiketleyerek Hutuları palalarını ellerine alarak sokaklara dökülmeleri için manipüle etmiştir.
4. Organizasyon	Soykırım genellikle devlet tarafından, bazen de gayri resmi veya terörist gruplar tarafından organize edilmektedir. Özel ordu birimleri veya milisler genellikle eğitilip ve silahlandırılmaktadır. Soykırım cinayetleri için planlar yapılmaktadır. Bu aşamayla mücadele etmek için, bu milislerin üyeliği yasaklanmalıdır. Liderlerine yabancı seyahat

- vizesi verilmemelidir. BM, soykırımsal katliamlara karışan ülkelerin hükümetlerine ve vatandaşlarına silah ambargoları uygulamalı ve ihlalleri soruşturmak için komisyonlar oluşturmalıdır.
5. Kutuplaşma Aşırılıkçılar, grupları birbirinden ayırır. Nefret grupları kutuplaştırıcı propaganda yapmaktadır. Önlemek için, ılımlı liderler gerekmektedir ve ülkenin her bir ferdi güvenlik koruması altına alınmalıdır. Bunun dışında aşırılık yanlılarının varlıklarına el konulabilir ve onlara vize verilmeyebilir. Aşırılık yanlılarının darbelerine uluslararası yaptırımlar ile karşı çıkılmalıdır.
6. Tanımlama Mağdurlar etnik veya dini kimliklerinden dolayı tespit edilip ve ayrılmaktadır. Soykırımı uygulayan gruplar ölüm listeleri hazırlamaktadır. Mağdur gruplar bu aşamada sahte kimliklere başvurmak zorunda kalmaktadır. Yakalananlar ise öldürülmekte ya da toplama kamplarına zorlanmakta ya da kıtlık çeken bir bölgede hapsedilmekte ve ölümüne açlığa bırakılmaktadır. Bu aşamada Soykırım Uyarısı verilmelidir. ABD Hükümeti, NATO ve BM Güvenlik Konseyi'nin siyasi iradesi harekete geçirilip, silahlı uluslararası müdahale hazırlanmalı veya mağdur gruba nefsi müdafaasına hazırlanmasında yardım etmelidir
7. İmha Cinayetler kısa sürede hukuken “soykırım” olarak adlandırılan toplu katliam haline gelmektedir. Katiller için bu bir “imha” dır çünkü kurbanlarının tamamen insan olduğuna inanmazlar. Devlet tarafından desteklendiğinde, silahlı kuvvetler cinayeti yapmak için genellikle milislerle birlikte çalışmaktadır. Bazen soykırım, gruplar tarafından birbirlerine karşı intikam cinayetlerine yol açarak, girdap benzeri iki taraflı soykırım döngüsünü yaratmaktadır. Bu aşamada soykırımı ancak hızlı ve ezici bir silahlı müdahale durdurabilmektedir. Gerçek güvenli alanlar veya mülteci kaçış koridorları, ağır silahlı uluslararası korumayla

kurulmalıdır. Birleşmiş Milletler Yüksek Hazırlıklı Tugayı –5500 ağır piyade -soykırım küçükse BM Güvenlik Konseyi tarafından seferber edilmelidir. Daha büyük müdahaleler için, BM tarafından yetkilendirilmiş çok taraflı kuvvet müdahale etmelidir. NATO doğrudan müdahale etmeyecekse, bölge devletlerinin BM yetkilendirmesine müdahale etmesi için gerekli hava ikmalini, teçhizatı ve mali araçları sağlamalıdır.

8. İnkâr

Her zaman bir soykırımı izleyen sekizinci aşamadır. Daha sonraki soykırım katliamlarının en ciddi göstergeleri arasında yer alıyor. Soykırım failleri toplu mezarları kazıyor, cesetleri yakıyor, delilleri örtmeye çalışıyor ve tanıkları sindirmeye çalışıyor. Herhangi bir suç işlediklerini inkâr ediyorlar ve sık sık olanları kurbanları suçluyorlar. Suçların soruşturulmasını bloke ederler ve sürgüne kaçtıklarında, güçten zorla kovulana kadar yönetmeye devam ederler. İnkârın cevabı, uluslararası bir mahkeme veya ulusal mahkemeler tarafından verilen cezadır. Orada deliller duyulur ve failler cezalandırılır. Yugoslav veya Ruanda Mahkemeleri, Kamboçya'daki Kızıl Kmerleri yargılayan bir mahkeme veya Uluslararası Ceza Mahkemesi gibi mahkemeler en kötü katilleri caydırmayabilir.

110

Kaynak: Baum, S. K. (2008). The psychology of genocide: Perpetrators, bystanders, and rescuers. *Cambridge University Press*.

Stanton soykırım modelini ilk kez 1987'de Warren Wilson Koleji'ndeki Faulds Lecture'da tasarlayıp yayınlamıştır. 1987'de çalışmasını Amerikan Antropoloji Derneği'ne sunmuştur. 2012 yılında Stanton, 10 aşamalı bir soykırım modeliyle sonuçlanan modeline “Ayrımcılık ve Zulüm” adlı iki ek aşama daha eklemiştir (Stanton, 2016).

Tablo 3. Soykırım Oluşumuna Sonradan Eklenen İki Önemli Madde

Aşamalar	Açıklama
Yeni3-Ayrımcılık	Dışlanan grup vatandaşlık haklarının dışında tutulmaktadır. Oy hakları reddedilmektedir. Ayrımcılığı önlemek için vatandaşlarına eşit hakları sunan yasalar uygulanmalıdır.

Yeni8-
Zulüm

Dışlanan grup zorla yerinden edilmekte, toplama kamplarına götürülmektedir. Mal varlıkları elinden alınmaktadır. Mağdur gruplara doğrudan yardım edilmeli, zulüm uygulayanlara yönelik gerekli yaptırımlar uygulanmalı, insani yardım veya müdahale seferberliği ilan edilmeli, mültecilerin hakları korunmalıdır.

Kaynak: Wikipedia contributors. (2021). *Ten stages of genocide*.
https://en.wikipedia.org/wiki/Ten_stages_of_genocide

Aşamalar doğrusal olmayıp genellikle birkaçı aynı anda gerçekleşmektedir. Stanton'ın modeli, soykırım süreçlerini analiz etmek ve her süreçle mücadele etmek veya durdurmak için alınabilecek önleyici tedbirleri belirlemek için kavramsal bir modeldir (Wikipedia, 2021).

İnkâr birçok şekilde olabilmektedir. Soykırım reddedildiğinde, o soykırımın kurbanları da reddedilmektedir. Mağdur statüleri reddedilmektedir. Reddetmek, mağdur kişilerin gelecekte yeniden mağduriyet sürecini kolaylaştırabilmektedir (Etlis, 2008). Mağdurun reddi, suçu faillerden mağdurlara kaydırmak gibi bir etkiye de sahip olabilmektedir. Kurbanlar başlarına gelenleri hak ettiyse, o zaman gerçekte onlar kurban değil, kışkırtıcı konumuna düşmektedirler (Alvarez, 1997). Bu demektir ki, Hutular Tutsileri düşman haline getirdiğinde, soykırım nefsi müdafaa imajına bürünebilir. Kişi nefsi müdafaa için hareket ettiğinde, şiddet tiksindirici bir durumdan çıkmaktadır ve göz yumulan bir duruma dönüşmektedir. Soykırımın reddi mağdurun reddine yol açtığı için “imha” yeniden alevlenebilmektedir (Stanton, 2016). Bu nedenle reddedilme gerekçeleri tümüyle ele alınıp kanıtlara bakılmadıkça yalan söylemek zararlı olabilmektedir (Nash-Marshall ve Mahdessian, 2013). Soykırımı inkâr, gerçekleri görmezden gelmek, sorumluluğu azaltmak ve cezasızlığı teşvik etmek demektir (Smith, 2010). Bu tür davranışlar, gelecekteki soykırımların işlenmesinin yolunu açmaktadır. İnkâr, soykırımın tekrarlanmasını teşvik etmenin yalnızca bir yoludur. İnkârın bu kadar uzun vadeli olumsuz sonuçlarının olabileceğini göz önünde bulunduran devletlerin çoğu inkâr etmeyi cezai yaptırımlarla yasaklamıştır.

Nefret söylemi, birçok faktöre bağlı olarak dünya genelinde farklı şekillerde ele alınmaktadır (Etlis, 2008). Amerika Birleşik Devletleri, ifade özgürlüğünü güvence altına almayı tercih etmektedir ve nefret söylemi konusunda birkaç sınırlamaya gitmektedir. Almanya ve Fransa gibi ülkeler, bir kişinin insanlık onurunu ihlali olarak nefret söylemini yasaklamaya daha isteklidir (Brugger, 2002). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ifade özgürlüğünü korumaktadır, ancak “başkalarının itibarını veya haklarını zedeleyici” ifadeler bunun dışındadır (McGoldrick & O'Donnell, 2006: 467).

İfade özgürlüğünün korunması ve insan haysiyetine saygı konusundaki bu anlayışlar dâhilinde, yirmi bir ülke soykırım inkârını suçlamaktadır. Bu ülkelerin çoğunluğu Avrupa'dadır, bunlar: Andorra, Avusturya, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Almanya, Macaristan, Letonya, Lihtenştayn, Lüksemburg, Makedonya, Malta, Polonya, Romanya, Portekiz, Slovakya, Slovenya ve İsviçre. Şu anda yalnızca üç Avrupa dışı ülke soykırım inkârını yasaklamaktadır: Kolombiya, İsrail ve Ruanda. Bu ülkelerin soykırıma karşı derin ve kişisel bir bağları olduğu bilinmektedir (Pruitt, 2017).

Tablo 4. Soykırım İnkârını Suç Sayan Devletler

Holokost	Soykırım	İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar	Savaş Suçları
Avusturya	Andorra	Avusturya (Nazi)	Çek Cumhuriyeti
Belçika	Macaristan (Nazi)	Çek Cumhuriyeti (Nazi)	(Nazi)
Çek Cumhuriyeti	Letonya	Fransa (Nazi)	Almanya (Nazi)
Fransa	Lihtenştayn	Almanya (Nazi)	Letonya
Almanya	Makedonya	İsrail (Nazi)	Lüksemburg (Nazi)
İsrail	Malta	Letonya	Makedonya
Lüksemburg	Portekiz	Lihtenştayn	Malta
Polonya	Slovakya	Lüksemburg (Nazi)	Polonya (Nazi)
Romanya	Slovenya	Makedonya	Portekiz
Slovakya	İsviçre	Malta	Slovakya
Slovenya	Ruanda	Polonya (Nazi)	Slovenya
		Portekiz	
		Slovakya	
		Slovenya	
		İsviçre	

Kaynak: Baum, S. K. (2008). *The Psychology of Genocide: Perpetrators, Bystanders, and Rescuers. Cambridge University Press.*

Grup üyeleri, grup içi kötü davranışların hatırlatıcılarıyla karşı karşıya kaldıklarında, grubun olumlu imajını korumak ve ortaya çıkabilecek olumsuz duygulardan kaçınmak için, grubun eylemlerini çeşitli şekillerde meşrulaştırma eğilimindedir. Grubun acı çekmesi gibi olası eylemlerin sonuçları en aza indirgetilmekte, grup içinde olası bir kötü unsurun sorumluluğu inkâr edilmekte veya mağdurlar insanlıktan çıkarılarak vicdani yük hafifletilmektedir (Castano & Giner-Sorolla, 2006; Kofta & Slawuta, 2013). 1994 sonrasında, soykırımdan kurtulanlar, maruz kaldıkları veya tanık oldukları akıl almaz, insanlık dışı vahşet nedeniyle yüksek oranlarda zihinsel sağlık sorunları ve psikososyal sorunlardan muzdarip olmuşlardır. Aile sistemleri ve sosyal bağları, yaşadıkları kayıp sonrasındaki korku, endişe, keder, utanç, üzüntü gibi duygularının neticesiyle yıkılmıştır. Hayatta kalanların büyük çoğunluğu kadındır. Bu sebeple hayatta kalma mücadelesinde yalnız kaldıkları için de gıda, barınma ve çocuklarının eğitimi için gerekli olan para kaynaklarının yokluğu ve ekonomik yoksunluğun etkilerinden dolayı da acı çekmişlerdir (Rieder, Elbert & Rwanda, 2013). Rwanda da gerçekleşen soykırım eylemlerinin başlıca hedefleri arasında erkek ve erkek çocukları olduğu ve bu sebeple soykırımdan kurtulanların çoğunlukla kadınlar olduğu yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır (Jones, 2002). Ruanda'da soykırımı sonrası ruh sağlığı durumunu analiz eden çalışmalar, esas olarak dul ve yetim gruplarında veya çocukların hane reisi olduğu yerlere odaklanmıştır. Bu grupların her birinde yüksek düzeyde depresif ve endişeli semptomların yanı sıra TSSB'ye (Travma Sonrası Stres Bozukluğu) rastlanmıştır (Rieder, Elbert & Rwanda, 2013).

II. SOYKIRIM PSİKOLOJİSİNDE GRUP FANTEZİSİ

Politik liderlikle ilgili literatürün çoğu, Freud ve onun “Grup Psikolojisi ve Ego Analizi” ndeki argümanından etkilenmiştir (Freud, 1921/1955). Geleneksel fikir şudur: lider yol göstericidir, arkasında onu takip eden bir grup insan vardır. Liderin grup üzerindeki etkisi, takipçilerin eylemine yol açmaktadır. Bununla birlikte, böyle bir formülasyonun fazla mekanik olabileceği, aslında bazen fikirlerin gruplara liderlik edebileceği ve ideolojilerin gruplar üzerinde belirli bireyler kadar etkili olabileceği gözden kaçırılmaktadır (Glass, 2008).

Liderin yerini alan bazen bilgi değildir, ancak kültür ve kültürel eser olarak bir araya gelen bilgi kümeleri, sanki sınıf, sosyal konum veya kurumsal yapıdan bağımsız olarak bir toplumu canlandıran bir inanç atmosferi yaratabilmektedir. Bu bağlamda, fikirlerin lideri “yönlendirdiği” ve bu fikirlerin güçlerini grupların sosyal tutumu, sosyal gerçekleri ve entelektüel ve duygusal gestalt’ı formüle etme biçiminde ortaya koyduğu söylenebilir (Glass, 2008).

Kültürlerin toplu katliam yapma olasılığı iki temel faktöre bağlıdır: Birincisi, nüfusun bu tür davranışları meşru olarak kabul etme istekliliği ve ikincisi, kitlesel katliamın temel ulusal politika olarak normalleştirilmesidir. Bu faktörlerin her biri, grupların eylem için gerekli olan inanç yapısını içselleştirme ve inançları uygulamak için gerekli yöntemler üzerinde fikir birliğine varma kapasitesine bağlıdır. Psikanalitik grup teorisi bizi en azından bu sürecin nasıl işlediğini anlamaya bir adım daha yaklaştırmaktadır (Glass, 2008). Her toplu katliam olayında bu politikaları uygulamak için bir grup iradesi esaslı inançlar kümesi vardır. İtalyan bir psikanalist ve Roma Üniversitesi'nde Grup Psikolojisi Profesörü olan Claudio Neri, soykırım psikolojisi ile ilgili çarpıcı görüşler sunmaktadır (Neri, 1998). Neri, Fransız psikanalist ve grup davranışı teorisyeni Didier Anzieu'dan ilham almaktadır. Anzieu, grup yanılması ve grup gibi kavramları bir kap olarak kullanmaktadır. Birazdan üzerine değinilecek olan Cilt Ego kavramı ona aittir (Glass, 2008).

Neri, illüzyonların grupları birbirine bağladığı fikrine açıklık getirmektedir. Grubun kendisi güçlü, patlayıcı duygular için bir kap görevi görmektedir ve bu durum da duyguları eyleme yönlendirmektedir. Neri'nin kendi çıkarımları küçük grupları eylem halindeyken izlemekten gelmektedir. Bu açıdan Neri'nin küçük grup psikolojisi, eylem ve davranışı daha geniş ölçekte açıklamak için bir başlangıç noktası sunmaktadır. Neri, grupların tıpkı bir anne-imgenin (mother-image) izdüşümü biçiminde bağlanma işlevlerini yerine getirdiklerini savunmaktadır; gruptaki diğerleri kritik kardeşlik bağları veya bağlantıları sağlamaktadır. Bu bağların oluşturduğu inanç topluluğu, aradaki bu bağlantıları/ağları unutarak dış dünyayı grubun birlikte çalışarak var olduğu bir yer olarak görmektedir (Neri, 1998).

Grubun amacı, fraternal mesajın farkına varıp iyileşme umudunu ve daha büyük bir birliğe geçişi teklif eden bir anne imajının inşasını hayata geçirmektir. Dış eylem, kurtarma ve kefarete fantezilerini güçlendirmektedir. Parçalanmış bir anne imagosunu (grupta bilinçsiz tutulan) hor görülen “öteki'yi” vurarak restore etmeye çalışmak buna bir örnektir (Glass, 2008). Gruplar iletişim ağlarını oluşturmaktadır; bu ağlar, grup tarafından içselleştirilmiş bir dizi inancı sürdürmektedir. Bu, “matris” grubu olarak düşünülebilir. S. H. Foulkes şöyle yazar: “Matris, nihayetinde tüm olayların anlamını ve önemini belirleyen sözlü ve sözlü olmayan tüm iletişim ve yorumlara dayalı ortak paylaşımlı bir gruptur.” (Foulkes, 1964: 292). Grup matrisi inanç, eylem ve uyum düzeyinde çalışır; ağ ve matris birbirini güçlendirir. İnanç ve eylemle ilgili iletişim, üç katmanlı bir tanıma dizisi aracılığıyla iletilir: *temel matris*, grubun “birleştirici alt tabakası”dır; *dinamik matris*, grubun kendi eylem zorunlulukları hakkındaki görüşünü simgeler ve “*kişisel*” *matris*, grubun üyeleri arasındaki ilişki ve grubun kendisidir (Glass, 2008). Siyasi veya kültürel grubun etkili bir şekilde çalışması için hem bilinçli hem de bilinçsiz seviyelerde işleyen psikolojik alanı paylaşması gerekmektedir.

Neri, her grubun bir mesih fikri olduğunu ve mesih figürünü çevreleyen “büyüleyici” fikirler etrafında inşa edildiğini savunmaktadır. Bu, Bion’un grubu çökmekten kurtarmak için bir lider gerektiği görüşüne benzer bir kavram oluşturmaktadır (Bion, 1989). Gruplar “mesihi” inanç etrafında geleceklerini inşa etmekte ve yaşam dünyalarını bu görüşle zenginleştirmektedir. Dahası, grup kendisini “güvenlik arzusu bir yanıt, tehdit altındaki bir egoyu koruma arzusu” olan yanılsamayla çevrelemektedir ve “grup illüzyonu, grup narsisizmi kurarak bireysel narsisizm tehdidine cevap verir” (Neri, 1998: 41).

Amaç “iyi bir grup” oluşturmaktır, ancak bilinçsiz amaçlar aynı zamanda grubun en çok korktuğu şeye karşı siper veya savunma oluşturmayı içermektedir. “İyi” grup illüzyonu hem “tam bir ıstırap ve şaşkınlığa tepki” hem de “doğum ve gelişim için başlangıç koşulu” dur (Neri, 1998: 42). Ortaya çıkan grup devletleri, parçalanma ve birleşme konumları arasında gidip gelmektedir. Grup illüzyonu, bütünleştirici olduğu sürece büyük ölçüde o gruba katkıda bulunmaktadır. Eğer gruplar kendi içlerinde ayrışıyorlarsa o zaman yabancı grup tehdit olarak görülmektedir (Glass, 2008). Örneğin, Hutuların ırk hegemonyası fikirleri ve buna bağlı Tutsilere yönelik fobik yaklaşımları buna örnek olarak gösterilebilir. Tutsilerin uzun ve narin yapıları, Hutulara kıyasla ince bir burun yapısına ve açık bir ten rengine sahip olmaları Hutuların onları “kadınsı” özelliklere sahip topluluk olarak etiketlemelerine sebep olmuştur. Radyodan katliam çağrısında bulunurken Hutular, “uzun çalıları” kesin diyerek Tutsileri işaret etmişlerdir (Baum, 2008).

Grup uyumu tezini desteklemek için Neri, Jean-Paul Sartre’ın (Sartre, 1984/1991) varoluşsal fenomenolojisinden yararlanmaktadır. Sartre’a göre grubun kaynaşması, bireylerin izolasyon, yabancılaşma ve iktidarsızlıktan çıkmasına neden olmaktadır (Sartre, 1984/1991: 47). Her birey, grupta ilişkisinde bazı haklara sahiptir fakat bireyler kendini diğer bireylerden ayrı tutma hakkına sahip değildirler. Kardeşlik topluluğunun bir parçası olduğu sürece gruptaki her üyenin hakkı grubun tamamını ilgilendirmektedir (Sartre, 1984/1991: 48). Her üye kayıtsız şartsız olarak topluma kendini vermektedir ve karşılığında topluluktan veya gruptan duygusal yaşam, rızık ve anlamlı bir hayat almaktadır (Glass, 2008).

Anzieu, “egoyu örten hayali deri” den söz etmektedir (Anzieu, 1989). “Zehirli, boğucu, yanan, parçalanan bir elbise” olabilir bu deri. Gruplar, bu tür bir yangını, bu zehirliliği söndürmek için epeyce çaba sarf etmektedir. Toksik bir cilt egosu, grup-topluluğun kendi yaşamı için korktuğunu, dolayısıyla yenilenme ve arınma dürtüsü ile hareket edebileceği anlamına gelmektedir. Bu dürtü, ideoloji olarak görünmekte, kamusal temsil yoluyla dolaşmaktadır ve dokunulma/temas korkusu, benliğin nesneyle fobik ilişkisini, bulaşma korkusunu tetiklemektedir (Glass, 2008). Buna örnek olarak Hutuların Tutsiler ile birlikteliğinden olan akrabalarını, çocuklarını hatta kendi ırklarından olan “ılımlı” Hutuları öldürmesi örneği verilebilir (Baum, 2008). “Dokunma yasağı, Ego ile İd arasında bir sınır, bir arayüz oluşturulmasına katkıda bulunur” (Anzieu, 1989: 123).

Toplumlar tanıdık olanın dokunuşunu arzulamaktadır; tuhaf, yabancı, ya da grubun korkunç olarak yansıttığı şeyin varlığı, özellikle de fiziksel varlığından çok korkmaktadır. Grup narsisist yaralarına karşı savunma mekanizması geliştirmektedir, imha eylemiyle içinde bulunduğu grubun/topluluğun parçalanmasına yönelik endişeli duyguların etkisine direnmektedir ve grubun hayali, koruyucu benliği içerisinde mesihi ile iyileşme umududur (Glass, 2008).

III. SOYKIRIMDAN GERİYE KALANLAR

Kahana, Harel ve Kahana (2005), Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail'deki Holokost'tan sağ kurtulanlar ve göçmenler üzerine yaptıkları karşılaştırmalı araştırmada, "hayatta kalanların zihinsel sağlıklarının, travmatik deneyimlerinden açıkça olumsuz etkilendiğini" bulmuşlardır. Psikolog Eva Fogelman (1990), "kişinin nasıl uyum sağladığına bakılmaksızın, bellek günlük yaşama daha az ya da daha fazla oranla müdahale eder". Travmatik hafıza, bir bireyin yaşam döngüsü boyunca yankılanır ve genellikle evlilik, boşanma, doğum, ölüm, hastalık ve / veya yaşlılık gibi olaylarla yeniden tetiklenmektedir (Herman, 1992). Soykırım, hayatta kalanların bilinçli ve bilinçsiz zihinlerinde silinmez bir iz bırakmaktadır. Laufer (1988), "savaş-benliğinin" "ölümle erken karşılaşmadan ya da ölüm ve hayatta kalma ile meşgul olmaktan asla kurtulamayacağını" öne sürmektedir. Bazıları kendini ölümle lekelenmiş hissetmektedir (Lifton, 1968) çünkü yaşam ve ölüm arasındaki sınırlar, özellikle gettolarda ve toplama kamplarında iç içe geçmiştir. Nobel ödüllü ve Holokost'tan kurtulan Elie Wiesel'in şu sözleri özellikle çok önemlidir "Hayatta kalanların ölümle olan dertleri sorun değil. Ölüm onlar için her gün yaşanan bir olaydı. Ölümle yaşamayı öğrendik. Sorun bizim için hayata ve yaşamaya alışmaktır. Bize yaşamayı öğretmelisiniz "(Krell, 1989: 216). Hayatta kalanlar için travmanın çözümü asla nihai değildir ve iyileşme asla tamamlanamaz (Herman, 1992). İyileştirmek zor olabilmektedir, çünkü kökler aidiyet ve geçmiş arasında sıkışıp kalmıştır ve psikik görevleri yerine getirmeye çalışmaktadır. Kayıplar, suçluluk, öfke ve utançla çalışmak önemlidir; ve bu deneyimi anlamlı bir şekilde yaşamın bütününe entegre etmek gerekmektedir (Danieli, 1981). Terapötik amaç, travmatik olayın hayatta kalanlar için artık yaşamlarının merkezinde bir yere sahip olmadığından emin olmaya çalışmaktır (Herman, 1992). Bununla birlikte, Holokost deneyimlerini entegre etmek gerçekçi bir hedef olmayabilir, çünkü bir kişinin kayıplarının büyüklüğünün yasını tutmak birden fazla ömürde -kayıpların yas sürecinin gen aktarımı ile kuşaklar boyunca devam etmesi- sürebilir (Giberovitch, 2013).

Hayatta kalan bir popülasyonla çalışmadan önce ilk önce nasıl bir durumun içinde olduklarını kapsamlı bir şekilde irdelemek gerekmektedir. Bunun için, hayatta kalanların yaşadıkları kitlesel zulmü ve soykırım öncesinde, sırasında ve sonrasında nasıl bir hayatları olduğunu bilmek oldukça mühim bir husustur.

Hayatta kalanların vahşet öncesi ve sonrası deneyimleri, algılarını önemli bir biçimde şekillendirmektedir. Ancak uzun süreli mağduriyet hayatta kalanları farklı şekilde etkilemektedir. Birçoğunun depresyon ve anksiyete gibi travma sonrası stres (PTS) semptomları vardır, ancak tam anlamıyla TSSB'den mustarip değildir (Giberovitch, 2013).

2013 yılında, Amerikan Psikiyatri Birliği, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistik El Kitabının (DSM-5) beşinci baskısında TSSB tanı kriterlerini revize etmiştir. TSSB, DSM-5'te, Travma ve Stresle İlişkili Bozukluklarda yeni bir kategoriye dâhil edilmiştir. Bu sınıflandırmaya dâhil edilen koşulların tümü, tanısal kıstas olarak travmatik veya stresli bir olaya maruz kalmayı gerektirmektedir. Aşağıda teşhis için gerekli koşullar özetlenmiştir (DSM-V, 2013):

Kriter A- Stres etkeni (En az bir madde görülmeli): Doğrudan maruz kalmak, travmaya tanık olmak, bir akraba veya yakın arkadaşın bir travmaya maruz kaldığını öğrenmek, genellikle mesleki görevler sırasında travmanın caydırıcı ayrıntılarına dolaylı maruz kalmak (örneğin, ilk müdahale ekipleri, sağlık görevlileri).

Kriter B- İstençdışı gelen (En az bir madde görülmeli): İstenmeyen üzücü anılar, kâbuslar, flashback'ler, travmatik hatırlatıcılara maruz kaldıktan sonra duygusal sıkıntı, travmatik hatırlatıcılara maruz kaldıktan sonra fiziksel tepki.

117

Kriter C- Kaçınma: Travma ile ilgili düşünceler veya duygulardan, harici hatırlatmalardan kaçınmak.

Kriter D- Bilişlerde ve duygu-durumda olumsuz değişiklikler: Örneğin; travmanın temel özelliklerini hatırlayamamak, kendisi veya dünya hakkında aşırı olumsuz düşünceler ve varsayımlara sahip olmak, travmaya neden olduğu için kendisinin veya başkalarının abartılı bir şekilde suçlanması, olumsuz etki, faaliyetlere olan ilginin azalması, izole hissetmek, olumlu duygulanım yaşama güçlüğü.

Kriter E- Uyarılma ve tepkisellikte değişimler: Örneğin, sinirlilik veya saldırganlık, riskli veya yıkıcı davranış, aşırı ihtiyat, artan irkilme tepkisi, konsantrasyon güçlüğü, uyumakta zorluk.

Kriter F- B, C, D ve E tanı ölçütleri 1 aydan daha uzun süre gözlemlenir

Kriter G- İşlevsellikte Bozulma

Kriter H- Hariç Tutma (Belirtiler ilaç, madde kullanımı veya diğer hastalıklara bağlı değildir.)

Dissosiyatif Spesifikasyon Tanı kriterlerini karşılamaya ek olarak, birey travmayla ilgili uyaranlara tepki olarak aşağıdakilerden birinin yüksek seviyelerini yaşamaktadır:

1. Kendine yabancılaşma (depersonalizasyon): Kendinden bağımsız veya dış gözlemci olma deneyimi.
2. Gerçekdışılık (derealizasyon): Çevredekilerin gerçekdışı olduğuna ilişkin deneyimler.

Kellerman (2009), soykırım mağdurlarında en sık görülen TSSB ile ilişkili semptomun depresyon olduğuna işaret etmektedir. Sıklıkla ilişkili bir semptom olarak depresyonla birlikte kronik TSSB'nin, soykırımda hayatta kalanlar için en uygun tanı olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca Giberovitch (2013), hayatta kalanlar arasında sinirlilik ve öfke patlamaları gibi genel anksiyete ve aşırı uyarılma semptomları gözlemlemektedir. Büyük travma yaşayan bireyler öfkeyle dolu olabilmektedir ve agresif davranabilmektedirler. İlginç bir fenomen, bu popülasyondaki düşük madde kullanımı insidansıdır (Yehuda ve diğerleri, 1996).

Yehuda ve arkadaşları (1996), hayatta kalanlar arasında depresyon ve TSSB prevalansının çok yüksek olduğunu bulmuştur. Ayrıca şiddetli seviyelerde depresif bir duygu durumuna sahip olup sağ kalanlar, intihar düşüncesi ve intihar girişimleri açısından yüksek risk altındadır (Kellerman, 2009).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Afrika Büyük Gölleri bölgesinde, soykırımı inceleyen akademisyenlerin dikkatini çeken tek soykırım, Nisan ve Temmuz 1994 arasında on binlerce muhalif Hutu ile birlikte en az yarım milyon Ruandalı Tutsi'nin katledilmesi olayıdır. 1994 havzasından önceki ve sonraki sayısız soykırım olaylarının tümü birçok bilim insanı tarafından gizli soykırım olarak sınıflandırılmaktadır. Hepsisi kendi kategorilerinde ayrı bir şekilde çalışılmayı hak ediyor olsa da 1994'te Ruanda'daki kıyamet olaylarını anlamak tümünden çok daha önemlidir (Hinton, Alexander ve diğerleri, 2014). Bu soykırımların "gizli" yönünün siyasi ve metodolojik faktörlerin bir sonucu olduğu yönünde görüşler vardır. Siyasi olarak, Afrika'nın Büyük Göller bölgesi, uluslararası ilişkilerin ve sosyal-bilimsel bilimin sınırlarına terk edilmiştir. Bu marjinal durumun kilit noktası uluslararası aktörlerin "neredeyse oybirliğiyle" Nisan 1994'te Ruanda sahnesinin rahatsız edici Tutsi katliamı öncesinde bunu planlayarak kaçmaları olmuştur. O zamandan beri siyasi güçlerin "Ruanda'yı tüm Afrika için bir model olarak tanımlamasıyla beslenen eğilimin yerini utanç duygusu almış, "yeni Ruanda" yalnızca 1994 Tutsi soykırımı ile tanımlanır hale gelmiştir. Bu, Hutu-Tutsi ayrımı (Hutu = kötü/soykırımcı/failler; Tutsi = iyi/kurbanlar/kurtarıcılar) etrafında kaba bir ahlaki

ikilik inşa etme etkisine sahiptir. Hutu-Tutsi ilişkisinin bu haritası yalnızca Ruanda ile sınırlandırılmıştır. Bu noktada bakılması gereken en önemli unsurlardan bir tanesi politik liderlerin arkasındaki güçlerdir. Bu güçler herhangi bir devlet olabileceği gibi, devletin içindeki güçlü kuruluşlar da olabilmektedir (örneğin, silah tüccarları, parti örgütleri ve benzeri.). Bu politik liderlerin arkasındaki güçler, Hutuları yalnızca silahlandırmakla kalmamış, topraklardaki ebedi gücü Hutulara verme vaadinde bulunmuşlardır. Böyle bir katliam olmasa idi, Afrikan'ının tartışılmaz en iyi ülkelerinden biri olan “siyahilerin” yönettiği Ruanda'yı nasıl bir gelecek bekliyor olacaktı? Katliam sonrasında ülkeye yapılan ve yapılacak olan yatırımlar büyük ölçüde etkilenmiştir. Ruanda'nın gelişmekte olan Afrika ülkeleri arasında yer alması böylelikle engellenmiştir.

Toplum, sosyal hiyerarşiler tarafından yapılandırılmaktadır ve bazı bireyler, diğerleri üzerinde güç ve etki konumları elde etmektedir. Güç; statü ve sosyal konum için önemlidir (Böksem, Smolders & De Cremer, 2009) ve sahibine birçok avantaj sağlamaktadır. Yüksek düzeyde güce sahip olanlar siyasi etki mekanizmaları, korunma, zenginlik, yüksek kaliteli barınma, bol gıda, sağlık hizmeti, boş zaman ve eğitime erişimden yararlanma eğilimindeyken, daha düşük düzeyde güce sahip olanlar standartların altında barınma, hastalık, eksik istihdam ve tehlikeli durumlara katlanmaktadırlar (Pratto, Sidanius & Levin, 2006). Güçlü bireyler kayda değer sonuçlar elde etmektedirler, daha başarılıdırlar ve daha iyi sosyal konumlar elde etmektedirler (Guinote, 2007a), güçsüz bireyler ise daha az başarılıdırlar ve bu nedenle güçlü konumlara erişmekte zorlanmaktadırlar (Smith, Jostmann, Galinsky ve van Dijk, 2008). “Liderlerin” bir halka, hatta dünyaya büyük faydalar ve büyük zararlar getirebileceğini herkes bilmektedir. Yine de bu bireyler hakkında çok az sağlam bilimsel bilgiler mevcuttur. Lider zekası, baskınlık, bağlılık ihtiyacı, başarı yönelimi, kişilik özellikleri, genetik ve akla gelebilecek diğer tüm değişkenler gibi faktörler liderlik literatüründe potansiyel yordayıcı değişkenler olarak test edilmiştir. Bu yordayıcı değişkenler ve çeşitli liderlik ölçüleri arasındaki ilişkiler sıklıkla bildirilmiş olsa da, bu ilişkileri açıklamak için henüz evrimsel psikolojik teorik modeller önerilmemektedir. Liderler kaostan düzen yaratmaktadırlar. Kaousun sebebi de düzenin sağlanması da onların güçlerinin altındadır (McNamara ve Trumbull, 2009). Ruanda soykırımı başladığında dünya bu katliama sessiz kalmıştır. Birçok lider soykırım sonuçlanana kadar “Ruanda da soykırım yapılıyor.” dememiştir. Güçlerinin altındaki dünyaya açılan “sosyal ekranlar”da dahi Ruanda soykırımı bir kaostan ibaretmiş gibi topluluklara lanse edilmiştir. Bunun sebebi olarak liderlerin kendi toplulukları için çıkarlarını koruması ve önemsemesi gösterilebilmektedir.

Öncesinde bahsi geçen psikolojik boyutlar ele alındığında soykırımı sebep olan birçok faktörün, Ruanda katliamına götüren gidişatı anlamak açısından ne kadar önemli olduğu gözler önüne serilmektedir. Aynı topraklarda yaşayan iki halk, aynı etnik kimliğe ve dine sahip olmalarına rağmen, çeşitli manipülasyonlarla bazı

güçler tarafından birbirlerine düşman hale getirilmiştir. Politik psikolojiyi anlamak bu açıdan önem taşımaktadır. Politik psikoloji kişilerin, yürütülen manipülasyonları fark edebilmesini sağlamakla kalmaz, kişilerin olayları irdelemesine, çözümlemesine ve en baştan olası kötü senaryoları fark etmesine olanak sağlamaktadır. Kişiler politik psikoloji bilgisini kullanarak, olası kötü senaryoların önüne geçebilir ve böylesi bir vahşete giden basamakların çıkılmasının engellenmesinde önemli bir rol üstlenebilir.

Soykırımı inceleyen sosyologlar ve bilim insanları, soykırımı neyin mümkün kıldığını anlamakla özellikle ilgilenmektedirler. Soykırımın ne zaman ve nerede olacağını tahmin etmek için bir model geliştirilebilirse, uluslararası topluluğun soykırımın meydana gelmesini önlemek için ileri düzeyde adımlar atması çok daha kolay olacaktır. Böyle bir model henüz mevcut değildir. Ancak bilim insanları yukarıda bahsedildiği üzere soykırımı neyin mümkün kılabileceğini açıklamaya yardımcı olacak çeşitli açıklamalarda bulunmuştur.

Düşündüğümüzden daha sık meydana gelmesine rağmen, soykırım insan deneyiminde halen aşırı uç bir olay olmaya devam etmektedir. Tarihçiler, sanatçılar, şairler, romancılar ve anıt tasarımcıları soykırım olaylarını anmak ve anlamak için bir takım yollar aramaktadırlar. Buna ek olarak, soykırım kurbanları uluslararası toplumla birlikte yasal olarak haklarını aramaya çalışmışlardır. Bu tepkiler çeşitlidir, ancak denenen üç genel biçim vardır: fail davaları, tazminatlar, hakikat ve uzlaşma komisyonları (Lemonik, 2019).

Hollanda'nın Lahey kentinde, soykırım, insanlığa karşı işlenen suçlar ve savaş suçları kapsamında failleri yargılamak için kalıcı bir tesis olarak hizmet vermek üzere Uluslararası Ceza Mahkemesi kurulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri de dâhil olmak üzere tüm ülkeler Uluslararası Ceza Mahkemesini var eden anlaşmayı onaylamasa da bu suçlar kapsamında çeşitli soruşturmalar yürütmektedirler (Douglas, 2001). Birçok kişi, hayatta kalanların çektikleri acılar için tazminatı hak ettiğine inanmaktadır ve soykırımı karşı başka bir yasal yanıt yöntemi olarak tazminat talep etmektedirler. Tazminatlar, hayatta kalanların ve onların soyundan gelenlerin, kayıplarını telafi etmek için ödeme almaları gerektiğini savunmaktadır. Soykırımı yanıt vermenin daha modern bir yöntemi olarak da hakikat ve uzlaşma komisyonu gösterilmektedir. Güney Afrika, 1948 ile 1990 yılları arasında ülkede yasal olarak uygulanan ve apartheid olarak bilinen şiddetli ayrımcılığın ardından ilk hakikat ve uzlaşma komisyonunu geliştirmiştir. Hakikat ve uzlaşma komisyonları, soykırım faillerinin cezai yaptırıma uğramayacaklarına dair bir teminat karşılığında suçlarını açıkça itiraf etmelerini sağlayacak duruşmalar gerçekleştirmektedir. Bazıları bu yaklaşımın faillerin suçlarından dolayı cezalandırılmamasına izin verdiğini iddia etse de hakikat ve uzlaşma komisyonları toplumsal iyileşmeyi mümkün kılmaktadır ve hayatta kalanların seslerinin duyulmasını sağlamaktadır. Ruanda, bu yaklaşımı soykırımı tepki olarak kullanan bir millettir (Lemonik, 2019).

Uzun bir süre boyunca çok sayıda psikolojik ve fiziksel aşağılama yaşayan ve soykırımdan sağ kurtulanlar için Kahana, Kahana, Harel ve Rosner (1988: 59), savaşa uzun süre maruz kalmanın, onu diğer insan yapımı felaketlerden ayıran beş çevresel yönünü tanımlamaktadır:

1. Gerçeküstü bir görüşe sahiptirler.
2. Bulundukları ortamlar onlar için düşmanca, tehditkâr ve tehlikeli gelmektedir.
3. Stresle başa çıkma yöntemleri oldukça sınırlıdır.
4. Yaşadıkları deneyimin öngörülebilir bir sonu yoktur.
5. Deneyimleri ile ilişkili acı ve ıstırap mantıklı bir açıklamadan yoksun görünmektedir.

Courtois ve ark. (2009: 85) soykırımdan sağ kurtulanlar üzerine yaptıkları çalışmaların sonucunda, mağdurların devamlı duygusal bir sıkıntı içinde olup, kendine zarar verme düşüncelerine ve eylemlerine yöneldiklerini, öfkelerine hâkim olmakta güçlük çektiklerini, hafıza kaybı ve disosiyatif dönemler yaşadıklarını ve kimlik kaybı ile sonuçlanan “dikkat ve bilinçte değişiklikler”e sahip olduklarını, sıklıkla utanç, suçluluk, kendini aşağılama, zarar görme gibi “öz algıda değişiklikler”e sahip olup, faille sempatik bir bağ hissetmek gibi “faile yönelik algıda değişikliklere ve başkalarına güvenememe veya yakınlık kuramama gibi “başkalarıyla ilişkilerde değişiklikler” yaşadıklarını; yaşanan istismar türü ve bunun sonucunda ortaya çıkan fiziksel hasarla ilgili “somatizasyon ve/veya tıbbi sorunlar”a sahip olup; tıbbi olarak açıklanamayan ağrı veya fiziksel semptomların mağdurlar tarafından deneyimlendiğini ve umutsuzluk, inanç kaybı dâhil olmak üzere “anlam sistemlerinde değişiklikler” meydana geldiğini bulmuşlardır.

Özetle, politik psikoloji perspektifi ile değerlendirmede bulunulan Ruanda soykırımı ile soykırımı götüren basamaklar tek tek incelenmiş olup, olası kötü senaryoların nasıl önüne geçilebileceğinden bahsedilmiştir. Soykırımı dâhil olan grupların ve ideolojilerin psikolojisine atıfta bulunulmuştur. Fikirlerin ve inançların grupların oluşumunda ve politik eylemlerde oynayabileceği öncü rol de bu makale kapsamında irdelenmiştir. Birçok bilim insanının analizinden yola çıkılarak failler, seyirciler ve kurtarıcılar arasındaki zihinsel ve duygusal özellikler irdelenmiştir. Kişisel ve sosyal kimlik arasındaki farklılıkların savaştaki bölünmeleri nasıl açıkladığı ortaya konmuştur. Soykırım reddinin yol açabileceği tehlikeli durumlardan bahsedilmiştir ve mağdurlar üzerinde bıraktığı psikolojik yaralara özellikle değinilmiştir.

KAYNAKLAR

- Adelman, H., & Suhrke A. (1999). *The path of a genocide: The Rwandan crisis from Uganda to Zaire*. Transaction Publishers.
- Alvarez, A. (1997). Adjusting to genocide: The techniques of neutralization and the Holocaust. *Social Science History*, 21(2), 139-178.
- Anzieu D. (1989). *The skin ego*. Yale University Press.
- Baum, S. K. (2008). *The psychology of genocide: Perpetrators, bystanders, and rescuers*. Cambridge University Press.
- Bion W. R. (1989). *Experiences in groups and other papers*. London. Karnac Books.
- Brugger, W. (2002). Ban on or protection of hate speech? Some observations based on German and American law. *Tulane European and Civil Law Forum* 17, 1-21.
- Castano, E., & Giner- Sorolla, R. (2006). Not quite human: Infrahumanization in response to collective responsibility for intergroup killing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90(5), 804– 818.
- Charney, I. W. (2000). Innocent denials of known genocides: A further contribution to a psychology of denial of genocide. *Human Rights Review*, 1(3), 15-39.
- Courtois, C. A., & Ford, J. D. (2009). Defining and understanding complex trauma and complex traumatic stress disorders. Guilford Press, 13-30.
- Courtois, C. A., Ford, J. D., & Cloitre, M. (2009). Best practices in psychotherapy for adults, Guilford Press, 59-81.
- Danieli, Y. (1981). The aging survivor of the Holocaust: Discussion on the achievement of integration in aging survivors of the Nazi Holocaust. *Journal Geriatric Psychiatry*, 14(2):191-210.
- Douglas, L. (2001). The memory of judgment: Making law and history in the trials of the Holocaust. Yale University Press, 1-14.
- Elms, A. & Milgram, S. (1966). Personality characteristics associated with obedience and defiance toward authoritative command. *Journal of Experimental Research in Personality*, 2(4), 282–289.
- Etlis, K. (2008). A Constitutional right to deny and promote genocide? Pre-empting the usurpation of human rights discourse towards incitement from a Canadian perspective. *Cardozo Journal of Conflict Resolution*, 9, 463-477.

- Fogelman, E. (1990). Survivor-victims of war and Holocaust. In D. Leviton (Ed.), *Horrendous death and health: Toward action*, 7-45.
- Freud S. (1922). Group psychology and the analysis of the ego. In Strachey J. (ed.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*. Hogarth, 65-144.
- Genocide Watch. (1996). The 8 Stages of Genocide. <https://www.genocidewatch.com/tenstages>
- Giberovitch, M. (2013). *Recovering from genocidal trauma: An information and practice guide for working with holocaust survivors*. University of Toronto Press, 65-277.
- Glass, J. (2008). Group phantasy: Its place in the psychology of genocide. *International journal of applied psychoanalytic studies* 5(3): 211–221. <https://doi.org/10.1002/aps.164>
- Gourevitch, P. (1999). We wish to inform you that tomorrow we will be killed with our families: Stories from Rwanda. *Macmillan*, 93(3): 738-740.
- Han, S. & Shavitt, S. (1994) Persuasion and culture: advertising appeals in individualistic and collectivistic societies. *Journal Of Experimental Social Psychology*, 30, 325–350.
- Herman, J.L. (1992). *Trauma and recovery*. Basic Books, 4-178.
- Hoppe, C. F., & Loevinger, J. (1977). Ego development and conformity: A construct validity study of the Washington University Sentence Completion Test. *Journal of Personality Assessment*, 41(5), 497–504. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4105_6
- Hofstede, G. (2001) *Culture's consequences*. Sage, 209-273.
- Jones A: Gender and genocide in Rwanda. *Journal of Genocide Research*. 2002, 4 (1): 65-94. DOI: 10.1080/14623520120113900.
- Kahana, B., Harel, Z., & Kahana, E. (2005). Holocaust survivors and immigrants: Late life adaptations. *The Plenum Series on Stress and Coping*, 139-149. <http://dx.doi.org/10.1007/b100253>
- Kellerman, N. P. F. (2009). *Holocaust trauma: Psychological effects and treatment*. iUniverse, Inc, 1-16.
- Krell, R. (1989). Alternative therapeutic approaches to Holocaust survivors. In P. Marcus & A. Rosenberg (Eds.), *Healing their wounds: Psychotherapy with Holocaust survivors and their families*. Praeger Publishers, 216.

- Laufer, R. (1988). The serial self: War trauma, identity, and adult development. In J.P. Wilson, Z. Harel, & B. Kahana, B. (Eds.), *Human adaptation to extreme stress: From the Holocaust to Vietnam*. Plenum Press, 33-53.
- Lemonik, A. (2019). Genocide. *Salem Press Encyclopedia*, 1-6.
- Lifton, R. J. (1968). Observations on Hiroshima survivors. In H. Krystal (Ed.), *Massive psychic trauma*. International Universities Press, 189-204.
- Loevinger, J. (1966). The meaning and measurement of ego development. *American Psychologist*, 21, 195-206.
- McGoldrick, D. and O'Donnell, T. (2006). Hate speech laws: consistency with national and international human rights law. *Legal Studies*, 18(4), 453-485.
- Milgram, S. (1974). Obedience to authority. New York Times Company
- Monroe, K. (1995). Review Essay: The Psychology of Genocide. *Ethics & International Affairs*, 9, 215-239. <https://dx.doi.org/10.1111/j.1747-7093.1995.tb00179.x>.
- Neri C. (1998). Groups. Jessica Kingsley Publishers, 41-42.
- Office of the High Commissioner for Human Rights. (1948). *Convention on the prevention and punishment of the crime of genocide*. United Nations. <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/p%5fgenoci.htm>
- Pratto, F., Sidanius, J., & Levin, S. (2006). Social dominance theory and the dynamics of intergroup relations: Taking stock and looking forward. *European Review of Social Psychology*, 17, 271-320.
- Powell, J. B. (2021). Genocide. *Salem Press Encyclopedia*, 1-3.
- Pruitt, W. (2017). Understanding genocide denial legislation: A comparative analysis. Virginia Wesleyan University Press, 1-15.
- Rieder, H., Elbert, T. (2013) Rwanda – lasting imprints of a genocide: trauma, mental health and psychosocial conditions in survivors, former prisoners and their children. *Confl Health* 7, 6. <https://doi.org/10.1186/1752-1505-7-6>
- Sartre, J-P. (1984/1991). Critique of dialectical reason. Verso Editions,
- Smith, R. (2010). Legislating against genocide denial: Criminalizing denial or preventing free speech? *Journal of Law and Public Policy*, 4(2), 47-137.
- Smith, P. K., Jostmann, N. B., Galinsky, A. D., & van Dijk, W. W. (2008). Lacking power impairs executive functions. *Psychological Science*, 19, 441-447.

- Smith, R. (2010). Legislating against genocide denial: Criminalizing denial or preventing free speech? *Journal of Law and Public Policy*, 4(2), 128-137.
- Stanton, G. (2016). Ten stages of genocide. *Genocide Watch*. <http://genocidewatch.net/genocide-2/8-stages-of-genocide/>
- Triandis, H. C. (1994). Individualism and collectivism. Westview Press, 1-18.
- Waugh, Colin M. (2004). Paul Kagame and Rwanda: Power, genocide, and the Rwandan patriotic front. *Jefferson. McFarland. Print*, 23(2): 227-231.
- Wiesel, E. (1982). 'The Holocaust patient.' Address to staff at the Cedars-Sinai Medical Center. *American Journal of Law & Medicine*, 18(4), 433-2.
- Wilson, Z. Harel, & B. Kahana, B. (Eds.), Human adaptation to extreme stress: From the Holocaust to Vietnam. Plenum Press, 171-192.
- Wikipedia contributors. (2021). Ten stages of genocide. https://en.wikipedia.org/wiki/Ten_stages_of_genocide
- Yehuda, R., Elkin, A., Binder-Brynes, K., Kahana, B., Southwick, S.M., Schmeidler, J., & Giller, E.L. Jr. (1996). Dissociation in aging Holocaust survivors. *The American Journal of Psychiatry*, 153(7), 935-40.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflicts of Interest Statement:

Çalışmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest in the study.

Maddi Destek / Financial Support:

Bu çalışmada herhangi bir fon veya maddi destekten yararlanılmamıştır.

No funding or financial support was used in this study.

Yazar Katkıları / Contribution Rate of the Authors:

Fikir / Idea: BK; Tasarım / Design: BK; Veri Toplama / Data Collecting: BK; Kaynak Tarama / Literature Review: BK; Analiz ve Yorum / Analysis and Discussion: BK; Makalenin Yazımı / Writing: BK.

(!) Yazar/yazarlar bu çalışmanın tüm süreçlerinin araştırma ve yayın etiğine uygun olduğunu, etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine uyduğunu beyan etmiştir. Aksi bir durumda Politik Psikoloji Dergisi sorumlu değildir.

(!) The author/authors declared that all processes of this study are in accordance with research and publication ethics, and comply with ethical rules and principles of scientific citation. Otherwise, The Journal of Political Psychology is not responsible.